

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26498>

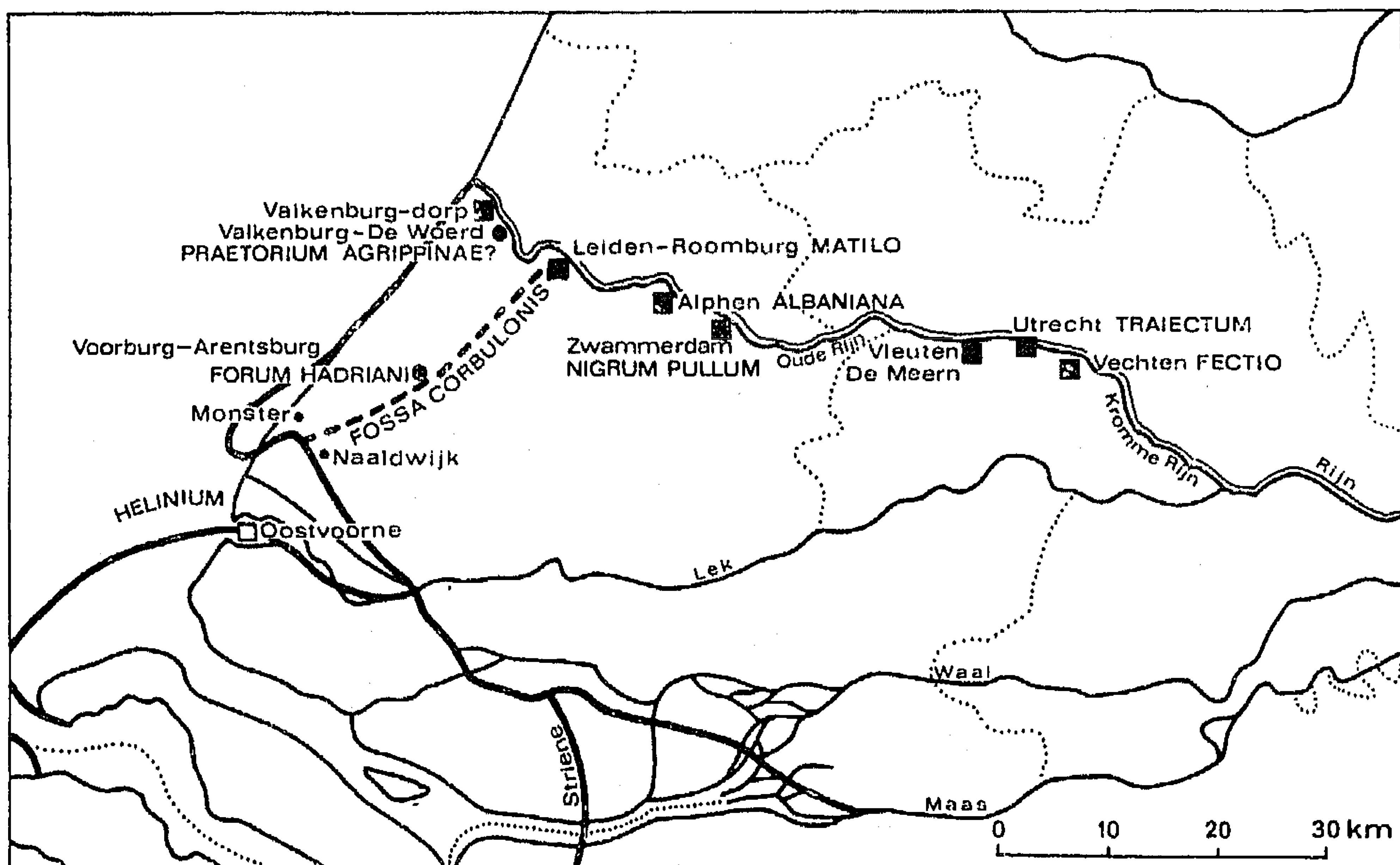
Please be advised that this information was generated on 2019-11-18 and may be subject to change.

ROMEINSE MILITAIREN AAN HET HELINIUM

J. E. Bogaers

Het Helinium was de brede monding van de Maas ten noorden van Voorne, waarin de westelijke arm van de Rijn, de Waal, en een belangrijke tak van de Schelde, de latere Striene, in de Romeinse tijd uitstroomden (afb. 1). De naam kennen we uit een passage in de Naturalis Historia (IV, 101) van Plinius. Deze monding, die door Tacitus (Annales II, 6) „immensum” wordt genoemd, is verder bekend geworden omdat daar — op een „watervlakte zo groot als een zee” — in het begin van oktober 70 tegen het einde van de opstand der Bataven de vloot van Iulius Civilis en die van de Romeinen een merkwaardig vlagvertoon hebben gehouden, zonder dat het daarbij tot een eigenlijke slag is gekomen (Tac., Historiae V, 23).

Naast de mond van de Schelde ten noorden van Domburg en Colijnsplaat (op de grens tussen de provincies Germania Inferior en Gallia Belgica) en die van de (Oude) Rijn bij Katwijk (aan de Nedergermaanse limes) moet het Helinium van grote betekenis zijn geweest voor de scheepvaart, vooral via de benedenloop van de Maas en de Waal naar het Rijnland. In verband daarmee kan o.a. gewezen worden op de maatregelen die de latere keizer Iulianus in 358 en 359 langs de

afb. 1: Het westelijke gedeelte van midden-Nederland met o.a. limes-castella, vermoedelijke kustlijn en rivierlopen in de Romeinse tijd. Schaal 1 : 1.000.000
tek. H. J. Bloklander - E. J. Ponten

Waal en de Rijn heeft getroffen om de toevoer van koren uit Britannia te herstellen ¹⁾).

Het belang van het Helinium is aanmerkelijk toegenomen nadat in het jaar 47 de opperbevelhebber van de troepen in het militaire district Germania Inferior, Cn. Domitius Corbulo, een kanaal ter lengte van 34 km had laten graven tussen de Maas en de (Oude) Rijn, „qua incerta Oceani vitarentur”, om daardoor de onzekerheden van de Oceaan te kunnen vermijden ²⁾). De aanleg van de Fossa Corbulonis moet wel vooral een militair doel hebben gehad. De eerste moeilijkheid waarvoor Corbulo zich geplaatst zag, toen hij in 47 in onze streken arriveerde, werd veroorzaakt door Chauken, die vanuit de zee een inval hadden ondernomen in Germania Inferior en in de kuststreek aan het plunderen waren geslagen. Op grond van de ervaringen, opgedaan bij het verjagen van de indringers, en met het oog op dergelijke bedreigingen in de toekomst moest het kanaal ongetwijfeld de schepen van de Classis Germanica in staat stellen, snel en effectief te opereren in het mondingsgebied van de grote rivieren.

De Fossa Corbulonis was in het noorden beschermd door het limes-castellum Matilo te Leiden-Roomburg. Uit de omgeving daarvan is o.a. een dakpanstempel van de Nedergermaanse vloot, de C(lassis) G(ermanica) P(ia) F(idelis) afkomstig ³⁾). Dit zou erop kunnen wijzen dat daar een marinebasis gevestigd is geweest. Het relatief grote aantal dakpanstempels van dezelfde soort, dat te Voorburg-Arentsburg aan de westelijke zijde van het Kanaal van Corbulo aan het licht is gekomen, doet iets dergelijks vermoeden voor de omstreken van Forum Hadriani ⁴⁾).

Aan het zuidelijke einde van de Fossa Corbulonis en meer in het algemeen in het gebied van de grote Maasmonding mag men eveneens overblijfselen verwachten van een of meer vlootstations en militaire vestigingen. Sporen van activiteiten van Romeinse soldaten uit het gebied van het Helinium waren tot voor kort echter niet of nauwelijks bekend.

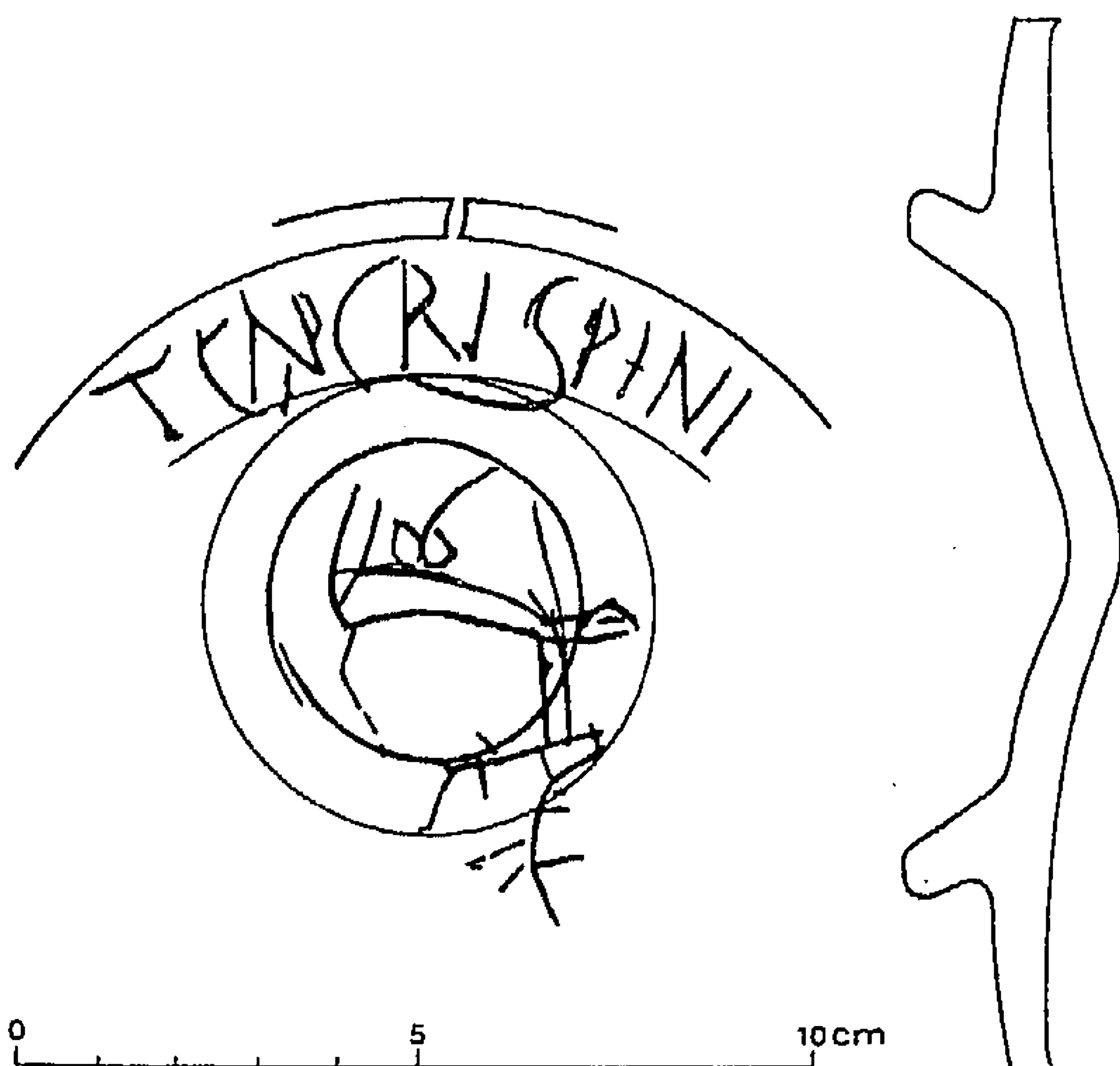
Nadat in 1970 te Oostvoorne even ten zuiden van de Brielse Maasdam bij het doorgraven van de Noorddijk stukken dakpannen en scherven van grof aardewerk uit de Romeinse tijd waren ontdekt, die daar naar het schijnt in de 12de eeuw secundair zijn verwerkt, heeft C. Hoek met het oog op de mogelijke plaats van herkomst van dit materiaal gewezen op een bericht uit 1752 van Jan Kluit, inwoner van Brielle. Deze heeft volgens zijn zeggen in de zomer van dat jaar aan de Maas bij Oostvoorne tijdens laag water „verscheide sware stukken steen” gezien, „even off brokk van fondamenten waaren”. Kluit zelf dacht te doen te

1) J. E. Bogaers, Ber. R.O.B. 18, 1968, 151 en 156 v.

2) Tacitus, Annales XI, 20; vgl. Cassius Dio LX, 30, 6.

3) J. E. Bogaers, Nieuws-bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (NKNOB) 1962, 194; J. van der Kley, Westerheem 13, 1964, 99.

4) J. H. Holwerda, Arentsburg, Leiden 1923, 140 en afb. 103, 45 v.; J. E. Bogaers, Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (OML) 52, 1971, 131 v.; id., Bonner Jahrbücher 172, 1972, 320 en 322.

afb. 2:

Graffiti op de onderzijde van een terra sigillata-bord Dragendorff 18/31 of Ludowici Tq, gevonden in 1968 te Rotterdam-Maasvlakte. Schaal 1 : 2

tek. E. J. Ponten

hebben met resten van een vroeg 13de-eeuwse stad Brielle, maar Hoek is van mening dat dit wel hoogst onwaarschijnlijk, zo niet onmogelijk is en heeft het vermoeden geuit dat het overblijfselen zijn geweest van een stenen castellum, een Romeinse basis op de zuidelijke oever van het Helinium⁵⁾). De vindplaats is gelegen op een afstand van ca. 500 m ten oosten van de Brielse Maasdam, midden in het Brielse Meer⁶⁾). In verband hiermee is het wellicht nog van belang dat in 1972 ter plaatse van het verdwenen koor van de hervormde kerk in Oostvoorne tijdens een opgraving van de N.J.B.G. twee blokken tufsteen zijn ontdekt, zeer waarschijnlijk oud Romeins materiaal dat daar secundair is verwerkt⁷⁾). Volledigheidshalve worden hier ook „een paar kleine Romeinsche scherven” vermeld die tijdens de ontgraving van de burcht te Oostvoorne in opgebrachte grond zijn aangetroffen⁸⁾).

Enige tijd geleden zijn er uit het gebied van het Helinium enkele vondsten bekend geworden die rechtstreeks wijzen op Romeinse militairen. Dit betreft in de eerste plaats de bodem van een terra sigillata-bord Dragendorff 18/31 of Ludowici Tq, die in het najaar van 1968 op de Maasvlakte is opgeraapt⁹⁾). Aan de binnenzijde zijn in het centrum sporen van een rechthoekig stempel van een pottenbakker te zien: SA (4 of 5 letters) F(E?); de tekst is niet met zekerheid aan te vullen. Het stuk is wel te dateren in de periode van omstreeks 100 tot 150 na Chr. De standring vertoont aan de onderzijde vier secundair aangebrachte insnijdingen op de hoekpunten van een denkbeeldig trapezium. Belangrijker zijn twee graffiti aan de benedenkant op de bodem en tegen de binnenzijde van de voet (afb. 2): een soort hertebok en daaronder de tekst TCAPCRISPINI, welke ongetwijfeld betrekking heeft op de oorspronkelijke eigenaar, of althans gebruiker van het bord en die wel

5) C. Hoek in: Gemeentewerken Rotterdam, Verslagen van de afdeling Oudheidkundig Onderzoek 1970, 9 v.; 1972, 4 v.; Rotterdam Jaarboekje 1971, 128—130; 1973, 110 v.

6) Zie de situatietekening tussen p. 4 en 5 in Hoek (n. 5) 1972.

7) Hoek (n. 5) 1972, 5 en 1973, 111.

8) J. Kalf, Oudheidkundig Jaarboek, Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, ser. 4, 4, 1935, 47.

9) Gevonden door en in het bezit van R. de Lange, Bilthoven.

aangevuld moet worden tot T(urmae) CAP(. . .) CRISPINI: van de turma onder bevel van (de ritmeester of decurio) CAP . . . , van Crispinus („Krullebol”, „Kroeskop”). Een turma was de kleinste tactische eenheid van de ruitery der Romeinse hulptroepen. Ze stond onder leiding van een decurio geheten officier en was samengesteld uit ca. 20-40 manschappen. Een dergelijke eenheid kan deel hebben uitgemaakt van een ala (een regiment ruiters), van een cohors equitata, d.i. een korps infanteristen met een afdeling bereden troepen, of van een numerus.

Gezien de datering van het bord is het onaannemelijk dat de T tot Titi (een praenomen of voornaam) moet worden aangevuld en dat het geheel zou betekenen: eigendom van T(itus) Cap. (afgekort nomen gentilicum of familienaam) Crispinus (cognomen of bijnaam)¹⁰⁾. De tekst wijst naar alle waarschijnlijkheid op ruiters van een afdeling Romeinse hulptroepen, zoals die in een castellum gelegerd kunnen hebben. De naam van de decurio lijkt op het eerste gezicht aangevuld te moeten worden tot Cap(itonis); van de bijnamen of cognomina die met Cap beginnen, is Capito wel het meeste gebruikt¹¹⁾.

Over de betekenis van het hert kan men enkel gissen. Is dit graffito van godsdienstige aard?¹²⁾ Heeft het iets te maken met de jacht?¹³⁾ Het afgebeelde dier kan ook gefungeerd hebben als een symbool, b.v. van de legerafdeling waartoe Cap. en Crispinus behoord hebben, dus van een ala, een cohors equitata, een numerus, of van een onderdeel van dergelijke eenheden. Als zodanig kan het dan zijn voorgekomen op een militaire standaard¹⁴⁾. Het is verder nog de vraag, wat voor een soort hert (*cervus*) is afgebeeld¹⁵⁾. Het dier is sterk gestileerd en weinig naturalistisch weergegeven. Men zou kunnen denken aan een damhert of een edelhert. Daarnaast lijkt het echter evenmin onmogelijk — ondanks de te lange staart! — dat een reebok is bedoeld: een *capreolus*¹⁶⁾. Cap. kan ook een afkorting

10) Vgl. J. E. Bogaers, *Helinium* 11, 1971, 34—37.

11) Vgl. I. Kajanto, *The Latin Cognomina* (Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum, XXXVI, 2), Helsinki 1965, vooral 118, 235 en (index) 385.

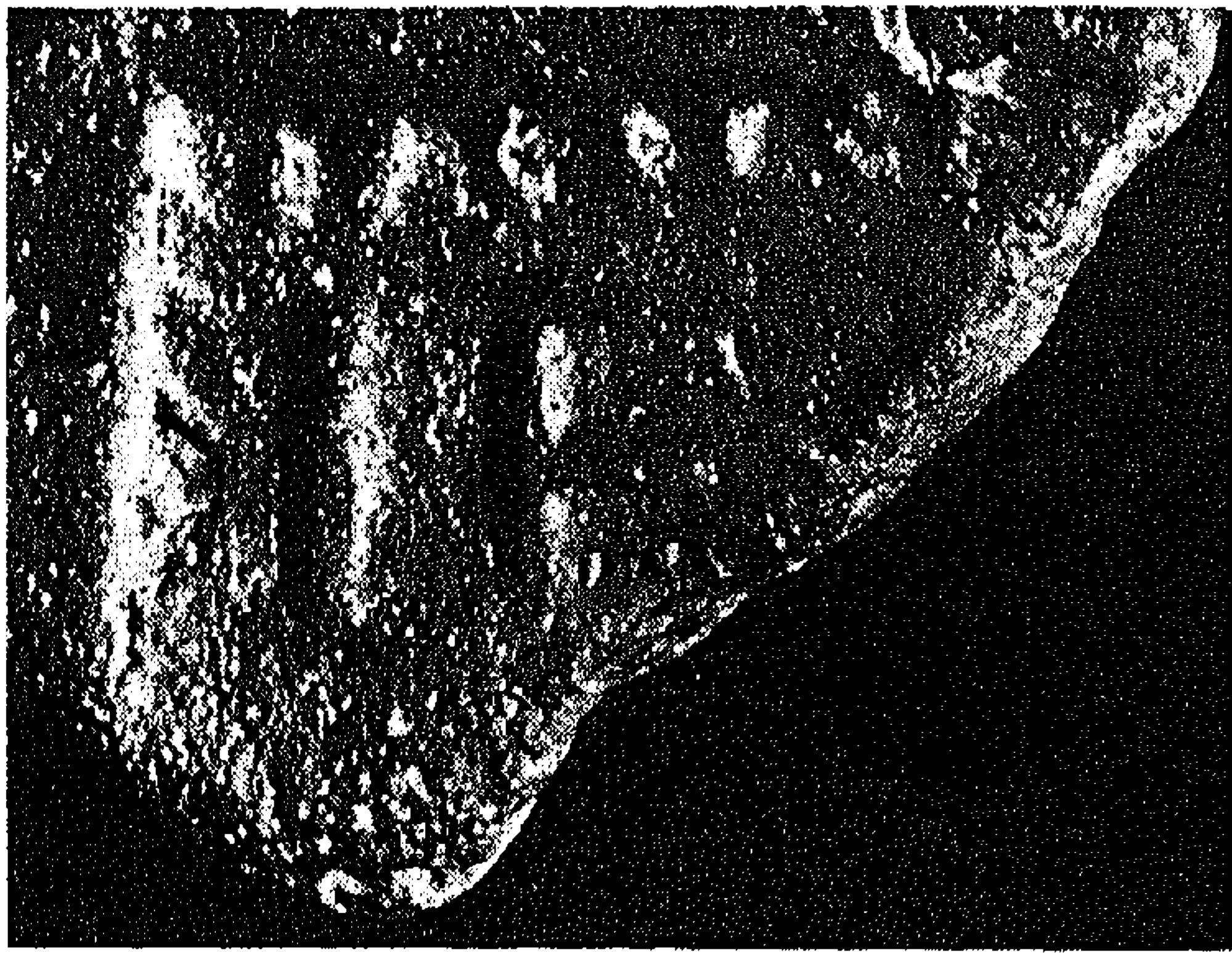
12) Vgl. de Keltische god met hertegeweï Cernunnos; hierover o.a. Phyllis Pr. Bober, *American Journal of Archaeology* 55, 1951, 13—51.

13) Vgl. G. van Hoorn, *Jaarboekje van „Oud-Utrecht”* 1935, 24 en afb. 3, 1; id., *Gids door de verzameling van Nederlandsche en Romeinsche oudheden van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in het Centraal-Museum te Utrecht*, 2de dr., Utrecht 1936, 53; H. Brunsting, *Het grafveld onder Hees bij Nijmegen*, Amsterdam 1937, 192 v. en pl. 8: nr. 12; A. T. Clason, *Animal and Man in Holland's Past*, Groningen 1967, 22 en 73 vv. (Valkenburg Z.H.); R. W. Davies, *The Roman Military Diet*, *Britannia* 2, 1971, 127 v.

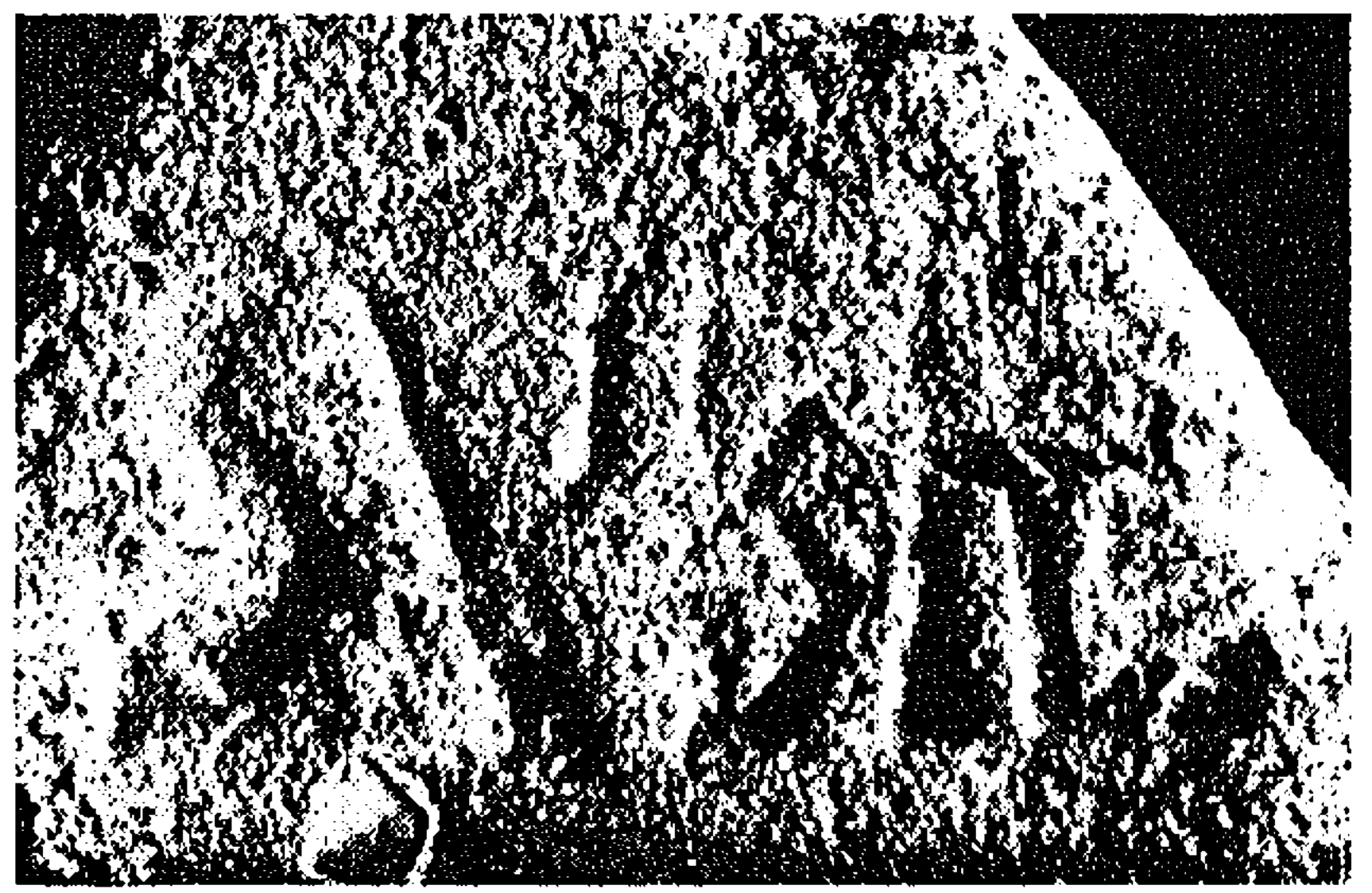
14) Zie hierover o.a. A. von Domaszewski, *Die Fahnen im römischen Heere*, *Abhandlungen des Archäologisch-Epigraphischen Seminars der Universität Wien*, V, 1885, 73 vv.; H. Lehner, *Bonner Jahrbücher* 117, 1908, 279—286; R. Birley, *Archaeologia Aeliana*, ser. 5, 1, 1973, 122 en pl. XIX: nr. 22.

15) Zie over de familie van de herten (*Cervidae*) B. Grzimek (ed.), *Het leven der dieren*, XIII, Utrecht—Antwerpen 1969, 165—273; vgl. Clason (n. 13) en Davies (n. 13).

16) Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie*, I A (1914) s.v. Reh (Gossen), 512 vv.

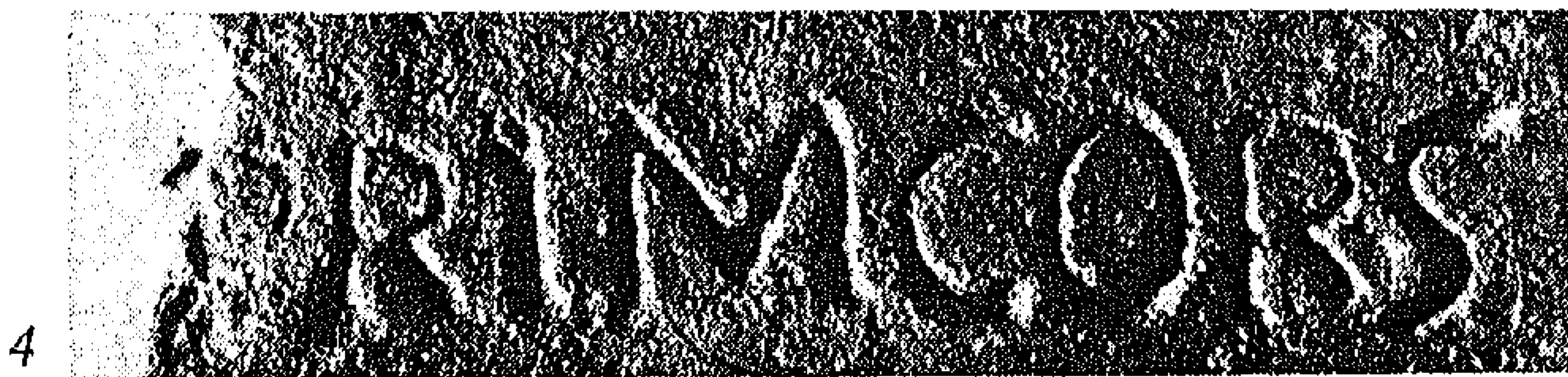
1

2

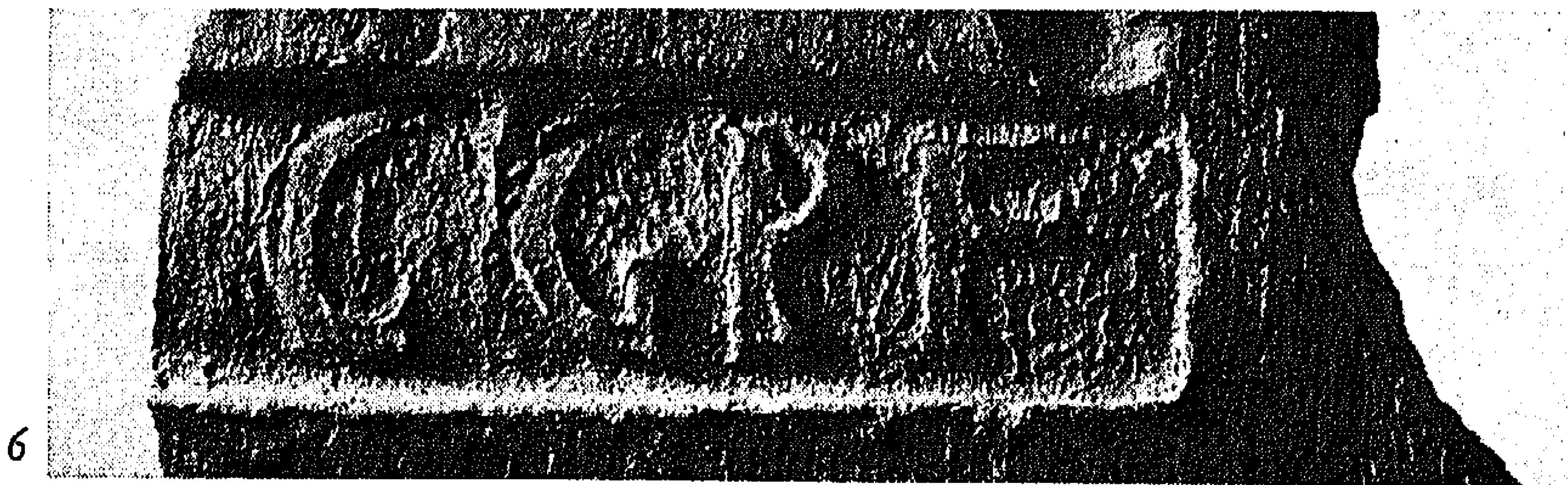
3

4

5

6

afb. 3: Stempels op Romeinse dakpannen of tegels gevonden te: Rotterdam-Maasvlakte (1: LEG[XXX]; 2: SVBIVN[MACOS]), Aardenburg-Oude Vlasmarkt (3: PRIM---), Naaldwijk-Hooge Werf (4: ---PRIMCORS; 5: CGPF) en Monster-Het Geestje (6: CGPF). Schaal 1: 1 foto's S. G. Spaan (1—2) en L. Biegstraaten

zijn van de (bij)naam Capreolus¹⁷). In dat geval zou de reebok gebruikt kunnen zijn als symbool of wapendier van de turma die onder bevel stond van de decurio Capreolus. . .¹⁸).

17) Kajanto (n. 11) 86 en 326.

18) Vgl. R.S. Hulst, NKNOB 1969, 5: een terra sigillata-scherf uit Kesteren met een tweetal graffiti: [S]ILVANI en een boompje of takje.

Op de Maasvlakte zijn in 1972 twee uit de Romeinse tijd daterende stukken van militaire aard gevonden¹⁹⁾. Het gaat hierbij in de eerste plaats om een fragment van een platte dakpan of tegula, waarop in reliëfletters een gedeelte van een stempel voorkomt: LEG- - - (afb. 3, 1). Op grond van het typische kader kan de tekst met zekerheid worden aangevuld tot LEG(ionis) XXX²⁰⁾. Dit stuk is gefabriceerd in de centrale militaire pannenbakkerij te Groesbeek-De Holdeurn en dateert uit de tijd tussen ca. 120 en 260. Het 30ste legioen was toen gelegerd te Xanten (Vetera II).

Op een ander van de Maasvlakte afkomstig fragment van een tegula is in holle letters eveneens een deel van een stempel te lezen: SVBIVN- - - (afb. 3, 2), ongetwijfeld aan te vullen tot SVBIVN(io) MA(cr. . .) CO(n)S(ulari)²¹⁾. Het stuk stamt ook van De Holdeurn en is vermoedelijk te dateren ca. 175 of kort na 178, toen Iunius Mac(e)r . . . gouverneur was van de provincie Germania Inferior²²⁾. De bovenvermelde drie vondsten zijn zoals gezegd alle opgeraapt op de Maasvlakte. Ze moeten daar terecht zijn gekomen samen met zand dat er enige jaren geleden is opgespoten, nadat het was opgezogen uit het Calandkanaal, het Beerkanaal of het Oostvoornse Meer. De t.s.-bodem is vermoedelijk aangevoerd uit het Oostvoornse Meer ten westen van de Brielse Maasdam. Hij is gevonden in het zuidoosten van de Maasvlakte, tezamen met andere scherven uit de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen (Badorfer, Pingsdorfer en kogelpot-aardewerk). De dakpanfragmenten, die niet ver van elkaar samen met Romeinse aardewerk-scherven²³⁾ in het centrum van de Maasvlakte zijn aangetroffen, zijn zeer waarschijnlijk opgezogen in de omgeving van de plaats waar het Beerkanaal overgaat in het Calandkanaal²⁴⁾. Uit de gegevens aangaande de herkomst van de t.s.-scherf zou geconcludeerd kunnen worden dat deze vondst wellicht in verband staat met het vermoedelijke castellum van Oostvoorne, aan de zuidzijde van het Helinium. Overigens moet men rekening houden met de mogelijkheid dat Romeinse archaeologica die oorspronkelijk thuis hebben gehoord aan een van de oevers van het Helinium, in verschillende richtingen door het water verspoeld en getransporteerd zijn, onder invloed van de stroming van de Maas, en van eb en vloed.

Tijdens grootscheepse werkzaamheden in het gebied van het Helinium voor de verplaatsing van grond en de aanleg van kanalen en havens zijn in de afgelopen

19) Deze bevinden zich in de collectie van N. de Vries, Oostvoorne.

20) Zie J. H. Holwerda — W. C. Braat, *De Holdeurn bij Berg en Dal*, OML 26, suppl., Leiden 1946, 95 en pl. XXXII: nr. 10; *Corpus inscriptionum Latinarum* XIII/6, p. 99 v., type 5 met kader δ .

21) Hoogst waarschijnlijk identiek met Holwerda-Braat (n. 20) pl. XXX, 4.

22) Vgl. J. E. Bogaers, *Numaga* 12, 1965, 101 vv.

23) Eveneens in de collectie van N. de Vries; datering volgens P. J. J. Stuart: tweede helft van de 1ste tot in de 3de eeuw.

24) Naar mededelingen van L. P. Louwe Kooijmans; vgl. id., *Ber. R.O.B.* 20—21, 1970—1971, 50 vv. met fig. 13.

jaren tal van vondsten uit de Romeinse tijd aan het licht gekomen. Het is overigens niet gemakkelijk daarvan een overzicht te krijgen, aangezien ze zich voor het grootste deel in particulier bezit bevinden. Het betreft vooral aardewerkscherven, stukken van dakpannen, (meestal kleine) bronzen voorwerpen en munten. De scherven zijn, voor zover ze bestudeerd konden worden, te dateren van omstreeks het laatste kwart van de 1ste eeuw of iets vroeger (vanaf ca. 50?) tot in de tweede helft van de 3de eeuw. De munten vormen grotendeels een min of meer gesloten reeks van Augustus tot ongeveer 270; de oudste twee zijn uit de tijd van de Republiek (100—95 en 42 v.Chr.)²⁵⁾. Het is wel zeer opvallend dat 4de-eeuwse vondsten tot nu toe bijna geheel ontbreken. Uitzonderlijk zijn een koperen munt van Galerius Maximianus (305—311) en een aes III van Constantinus I (330—335), opgebaggerd resp. uit de Oude Haven te Vlaardingen en uit het gebied van Europoort²⁶⁾. Desondanks moet men op historische gronden aannemen dat het Helinium ook in de laat-Romeinse tijd van groot belang is geweest, met name als deel van een scheepvaartroute ter verbinding van Britannia met het Rijnland.

In verband met de hierboven besproken vondsten uit het Helinium die van militaire aard zijn, moet ook nog gewezen worden op een aantal kleine bronzen voorwerpen uit de Romeinse tijd die in 1968 en 1969 zijn ontdekt tijdens de aanleg van de Beneluxhaven op Rozenburg. In het hierna volgende artikel van J. K. Haalebos wordt aangetoond dat het daarbij voor een gedeelte gaat om stukken die betrekking hebben op ruiters, zeer waarschijnlijk van Romeinse hulptroupen. Als zodanig zijn ze dus op één lijn te stellen met de t.s.-scherf met graffiti die vermoedelijk uit het Oostvoornse Meer afkomstig is.

Ten slotte dient hier nog de aandacht gevestigd te worden op enige Romeinse vondsten die reeds langer bekend zijn uit het land direct ten noorden van het Helinium. De belangrijkste vindplaats in dat gebied is wel de Hooge Werf onder Naaldwijk, waar J. H. Holwerda van 1934 tot in 1936 opgravingen heeft verricht op het terrein van een inheemse nederzetting, die bestaan heeft van omstreeks het einde van de 1ste tot zeker in het begin van de 3de eeuw²⁷⁾. Daarbij zijn sporen van

25) Litteratuur: Westerheem 10, 1961, 66; J. E. Bogaers, NKNOB 1961, 240; W. C. Braat, OML 43, 1962, 96—103; id., Bulletin Antieke Beschaving 39, 1964, 189; C. Hoek, Rotterdams Jaarboekje 1963, 114 v.; 1970, 114 v.; id. in: Gemeentewerken Rotterdam, Verslagen van de afdeling Oudheidkundig Onderzoek 1969, 12 vv.; J. A. Trimpe Burger, NKNOB 1969, 57; P. J. J. Stuart, NKNOB 1970, 45; archief R.O.B., Amersfoort. — Vondsten uit het gebied van het Helinium bevinden zich o.a. in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en in de particuliere collecties van H. A. de Kok, Hardinxveld-Giessendam, R. de Lange, Bilthoven, J. Mezger, Wateringen, P. Stuurman, 's-Gravenhage, en N. de Vries, Oostvoorne.

26) A. Brouwer in: Van steurvisser tot stedeling, Vlaardingen 1973, 114; Hoek (n. 25) 1969, 14 en 1970, 115. — Uit de Binnen-Maas bij Mijsheerenland zijn een laat-Romeinse drieknoppen-fibula en een Romeinse „lans- of vaandelschoen” (? , pijlpunt?) afkomstig; zie J. Th. Burgers, Westerheem 17, 1968, 126—132.

27) J. H. Holwerda, OML 17, 1936, 19—37.

huizen aan het licht gekomen uit minstens twee perioden. In de jongste fase was de nederzetting omgeven door een gracht met platte bodem („Sohlgraben”). De kleinere vondsten bestaan voor het grootste deel uit inheems-Romeinse scherven. Daartoe behoren echter enige stukken die moeilijk in het geheel van de opgravingsresultaten lijken te passen: in de eerste plaats een bronzen rechterhand, een fragment van een monumentaal beeld dat een functie moet hebben gehad in een legerplaats of in een grotere civiele nederzetting²⁸); verder een uit twee stukken hoorn samengestelde beschermer van de punt van een zwaardschede, een z.g. oorband; een fragment van een tegula met het stempel C(lassis) G(ermanicae) P(iae) F(idelis) (afb. 3, 5)²⁹), een stuk tegel met een zeer opvallend stempel met holle letters: - - - PRIMCORS (afb. 3, 4)³⁰). Het laatste stempel — dat om verschillende redenen van militaire origine lijkt te zijn — is nog steeds onverklaarbaar. Men kan o.a. denken aan een [cohors] PRIM(a) CORS(orum), een PRIM(a) CO(ho)RS (. . . ?), een PRIMA CO(ho)R(s) S(. . . ?; d.i. het begin van de naam van een volk, b.v. Sunucorum), enz. In 1962 is in Aardenburg tijdens een opgraving op de Oude Vlasmarkt een fragment van een dakpanstempel ontdekt dat wellicht identiek is met het raadselachtige Naaldwijkse exemplaar: PRIM - - - (afb. 3, 3)³¹). Wat de werkelijke betekenis van de hierboven vermelde vondsten uit Naaldwijk ook mag zijn, ze wijzen in elk geval op militaire invloeden en op de mogelijke nabijheid van een castellum of een marinebasis. In verband daarmee is nog vermeldenswaard een fragment van een tegula, dat in 1962 aan het licht is gekomen op „Het Geestje” te Monster en behoort heeft tot een cultuurlaag die betrekking heeft op een inheems-Romeinse nederzetting. Dit stuk is eveneens voorzien van een stempel van de C(lassis) G(ermanica) P(ia) F(idelis) (afb. 3, 6)³²); zoals alle andere in ons land gevonden dakpanstempels van de Nedergermaanse vloot dateert het uit de tijd na 88, zeer waarschijnlijk na de dood van keizer Domitianus in 96. Waar de dakpannen van de Classis Germanica, die haar hoofdkwartier had in Keulen, zijn gefabriceerd, is nog steeds niet bekend.

Uit het bovenstaande mag worden geconcludeerd dat er op grond van archeologische vondsten reden is om aan te nemen dat in het gebied van het Helinium

28) Vgl. G. Gamer, *Germania* 46, 1968, 53 v.; id., *Kaiserliche Bronzestatuen aus den Kastellen und Legionslagern an Rhein- und Donaugrenze des römischen Imperiums*, Bonn 1969 (niet geraadpleegd; uitverkocht en naar het schijnt in geen enkele openbare bibliotheek in Nederland aanwezig).

29) Rijksmus. v. Oudh., Leiden, inv. nr. h 1935/12.19.

30) Rijksmus. v. Oudh., Leiden, inv. nr. h 1937/1.18.

31) Opgraving R.O.B. (J. A. Trimpe Bürger); Gemeentelijk Museum, Aardenburg, inv. nr. 62-Ovl. 121. — Holwerda (n. 27) 34 verwijst in verband met het Naaldwijkse stempel - - - PRIMCORS, waarvoor „wij slechts één enkele analogie . . . kunnen aanhalen”, naar een dakpanstempel uit Arentsburg; zie daarover verder Bogaers (n. 4) 1971, 132 en pl. XVIII, 2, en 1972, 322 v. met afb. 8 b.

32) J. E. Bogaers, *NKNOB* 1962, 211 (lees 159); J. Mezger, *Westerheem* 18, 1969, 7 v. en 23.

in de 2de en 3de eeuw een station is geweest van de Nedergermaanse vloot. De monding van de Maas was bovendien in die tijd waarschijnlijk versterkt met een of meer castella, waarvan de bezetting (o.a.?) gevormd is door ruiters. Ten aanzien daarvan kan men denken aan de noordelijke oever van het Helinium, aan weerszijden van het zuidelijke einde van de Fossa Corbulonis, de streek van Monster en Naaldwijk, anderzijds aan de plaats van de intrigerende fundamenten die in 1752 te Oostvoorne zijn waargenomen, aan de zuidzijde van de voormalige „onmetelijke mond” van de Maas³³).

33) Voor het verlenen van toestemming tot publikatie van vondsten en voor het verstrekken van nadere inlichtingen daarover wil de schrijver gaarne dank brengen aan R. de Lange, Bilthoven, J. A. Trimpe Burger, Aardenburg, en N. de Vries, Oostvoorne. Voor gegevens die in dit artikel verwerkt zijn, dankt hij verder R. W. Davies, Sunderland, J. K. Haalebos en J. R. A. M. Thijssen, Nijmegen, C. Hoek, Rotterdam, L. P. Louwe Kooijmans en P. J. J. Stuart, Leiden, H. Sarfaty, Amersfoort, en P. Stuurman, 's-Gravenhage.

ROMEINSE ROMMELTJES UIT ROZENBURG

J. K. Haalebos

Menigeen beleeft zijn vreugde aan een doosje met vondsten, dat vaak zonder dat de eigenaar het belang ervan beseft, voor de buitenwereld jarenlang een vergeten bestaan leidt, totdat het iemand anders in opwinding weet te brengen en het een bron van informatie blijkt te zijn. Zo trok de inhoud van de sigarendoos die de heer C. J. A. M. van Roosmalen (Bergharen) op een herfstavond van het afgelopen jaar omkeerde, onmiddellijk de aandacht: de bronzen rommeltjes die hieruit te voorschijn kwamen, deden op het eerste gezicht sterk denken aan de door leden van de A.W.N. met zoveel zorg verzamelde vondsten uit het Romeinse castellum bij Maurik¹). De voorwerpen zijn gedurende de winter van 1968—1969 geborgen tijdens de aanleg van de Beneluxhaven bij het schoonmaken van persleidingen. Hierdoor ontbreken nadere gegevens omtrent de nauwkeurige vindplaats en lijkt het aannemelijk dat niet alles bij elkaar behoort. De vondstomstandigheden verklaren waarschijnlijk tevens de afwezigheid van aardewerkscherven, die wel niet in de leidingen zijn blijven hangen of dermate kapot geslagen zullen zijn, dat ze de moeite van het oprapen niet meer waard leken.

1) Vgl. J. E. Bogaers - J. K. Haalebos, Maurik, Nieuwsbulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond 1972, 87—89.